

Тривожність як чинник дитячого неврозу: теоретичне обґрунтування

Shevchenko N.F. Anxiety as a factor of children's neurosis: theoretical justification / N.F. Shevchenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 30. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 689–701.

Н.Ф. Шевченко. Тривожність як чинник дитячого неврозу: теоретичне обґрунтування. У статті обґрунтовано роль і місце особистісної тривожності у виникненні дитячого неврозу. Наголошено, що сучасне високотехнологічне суспільство змінює характеристики тривожності та неврозу. Проаналізовано змістовне значення тривожності. Розкрито значення тривоги, представлене вченими психоаналітичного напрямку та сучасними дослідниками цієї проблеми. Охарактеризовано поняття тривоги і тривожності. Надано узагальнений фактичний матеріал, отриманий під час психологічного аналізу окремого випадку дитячого неврозу. Автор подає власний погляд на феномен тривожності, ґрунтуючись на особистих спостереженнях. Висунуто припущення, що невроз є періодичним явищем і проявляє себе як реакція на подразник. Розкрито вплив тривоги на поведінку дитини. Показано, як стан тривожності активує захисні психологічні механізми. Описано відмінності дитячої тривожності від підліткової. Дитячі фантазії розглядаються як механізм захисту в процесі соціалізації. Специфіка дитячої фантазії полягає у тому, що вона є ідеалізованою реальністю. Ця особливість дитячої фантазії, що виконує функцію психологічного захисту, пояснює виникнення немотивованої агресії та асоціальної поведінки у дітей. Пояснено, що втеча у фантазії не приносить дитині повного захисту і задоволення. Виведено припущення, що невротична поведінка має метою не дозволити дитині страждати, допомогти не відчувати душевний біль. Виявлено специфічні риси невротичної та тривожної поведінки дитини. Наведено літературний приклад, який ілюструє те, як суб'єктивне бачення дитиною навколишнього світу викликає в неї тривожні почуття, які спричиняють її асоціальну поведінку. Вирішення дилеми дитячого неврозу автор вбачає в усуненні або зменшенні зовнішніх чинників і коригуванні уявного світу дитини.

Ключові слова: асоціальна поведінка, дитячий невроз, дитяча фантазія, механізми захисту, невротична поведінка, тривога, тривожність.

Н.Ф. Шевченко. Тревожность как фактор детского невроза: теоретическое обоснование. В статье обоснованы роль и место личностной тревожности в возникновении детского невроза. Отмечено, что современное высокотехнологичное общество меняет характеристики тревожности и невроза. Проанализировано содержательное значение тревожности. Раскрыто значение тревоги, представленное учеными психоаналитического направления и современными исследователями этой проблемы. Охарактеризованы понятия тревоги и тревожности. Представлен обобщенный фактический материал, полученный во время психологического анализа отдельного случая детского невроза. Автор представляет собственный взгляд на феномен тревожности, основываясь на личных наблюдениях. Выдвинуто предположение, что невроз является периодическим явлением и проявляет себя как реакция на раздражитель. Раскрыто влияние тревоги на поведение ребенка. Показано, как состояние тревожности активизирует защитные психологические механизмы. Описаны отличия детской тревожности от подростковой. Детские фантазии рассматриваются как механизм защиты в процессе социализации. Специфика детской фантазии заключается в том, что она является идеализированной реальностью. Эта особенность детской фантазии, которая выполняет функцию психологической защиты, объясняет возникновение немотивированной агрессии и асоциального поведения у детей. Объяснено, что бегство в фантазии не приносит ребенку полной защиты и удовольствие. Высказано предположение, что невротическое поведение имеет целью не позволить ребенку страдать, помочь не чувствовать душевную боль. Выявлены специфические черты невротического и тревожного поведения ребенка. Приведен литературный пример, иллюстрирующий то, как субъективное видение ребенком окружающего мира порождает у него тревожные чувства, вызывающие асоциальное поведение. Решение дилеммы детского невроза автор видит в устранении или уменьшении внешних факторов и коррективке воображаемого мира ребёнка.

Ключевые слова: асоциальное поведение, детский невроз, детская фантазия, механизмы защиты, невротическое поведение, тревога, тревожность.

Постановка проблеми. Сучасне високотехнологічне суспільство набуває все нових комунікативних форм, а інформаційний простір переповнюється знаннями. Застосування у навчальному процесі інтерактивних технологій змінює характеристики психічних процесів і станів підростаючого покоління. Є підстави припустити, що тривожність та невроз, які є супутниками сучасної людської культури, також видозмінюються. А чи прогресують вони, чи залишаються незмінними – актуальна тема для нових спостережень та пошуків. Адже реагування окремого індивіда на ситуацію є унікальним за своєю сутністю і природою.

Відповідно, переживання, почуття, ставлення до ситуації конкретної людини заслуговують уважного вивчення, а не тільки віднесення до того чи іншого типу характерологічних проявів чи властивостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Науковий інтерес до таких психологічних явищ як тривожність і невроз потребує особливої аргументації, оскільки, з одного боку, існує достатня кількість їх концептуальних визначень, теоретичних та практичних обґрунтувань (В.М. Астапов, Ю.М. Антонян, В.І. Гарбузов, Ж.М. Глозмана, О.І. Захаров, С.О. Кулаков, М.Д. Левітов, Л.В. Маріщук, О.Г. Мельниченко, В.Д. Менделевич, Г.М. Прихожан, Ч.Д. Спілбергер). З іншого боку, масштабність і багатоаспектність наукового вивчення феноменології тривожності та неврозу не виключають актуальності проведення нових теоретичних та емпіричних досліджень з проблематики означених питань.

Мета статті – обґрунтувати роль і місце тривожності у виникненні дитячого неврозу; вивести низку гіпотез і прогнозів.

Виклад основного матеріалу. Психічний розвиток особистості, як відомо, не є монокаузальним процесом набуття все більшої ефективності, а представлений поєднанням надбань і втрат – своєрідного резерву варіативності, без якого поступальний рух вперед був би неможливий. Л.С.Виготський зазначав [3], що типологічний діагноз завжди повинен враховувати складну структуру особистості, будуватись на розумінні «внутрішньої логіки саморуху процесу розвитку», тобто визначати місце та значення отриманих даних у цілісній динамічній картині особистості.

Якими б не були проблеми у дитини, підкреслює представниця французької психоаналітичної школи Ф. Дольто, головне припущення полягає в тім, що вона страждає від тривоги, невід'ємно пов'язаної з несвідомою провиною, прояви якої слугують одночасно доказом і засобом, який її природа винайшла, щоб каналізувати цю тривогу та запобігти більш серйозному порушенню здорової рівноваги [4, с.76]. У такому розумінні тривога – це не патологія, а прояв цінної душевної здібності, яка перетворюється на проблему внаслідок «відхилення від шляху».

Розглянемо змістовне значення тривожності. Дослідники тривоги – З. Фрейд, К. Хорні, М. Кляйн – визначали тривогу як дифузне, генералізоване неприємне передчуття, навіяне загрозою будь-яким духовним цінностям, які індивід вважає важливими та необхідними для свого існування як особистості. Проте,

це не означає, що тривога взагалі не має відношення до будь-якої небезпечної ситуації, або що вона є незначною. Тривога не має об'єкта, оскільки рівномірно розподіляє тиск на ту основу психологічної структури особистості, яка відповідає за сприйняття власного «Я» як відокремленого від світу об'єктів. Тривога обумовлюється існуванням загрози позиції, на якій ґрунтується безпека індивіда, і, оскільки індивід здатен усвідомлювати себе у своїх взаємовідносинах з об'єктами тільки засновуючись на цій забезпечуючій позиції, порушується також диференціація між суб'єктом та об'єктом.

У сучасній психології тривога визначається як емоційний стан, що виникає внаслідок антиципації особистістю загрози фрустрації її найважливіших потреб, перш за все соціальних [7, с. 14]. Стан тривоги активізується при сприйнятті певних стимулів, пов'язаних зі специфічними ситуаціями загрози престижу, самооцінки, самоповаги особистості. Безпосередньо залежна від провідних мотивів і потреб особистості, тривога виникає як функція (потенційно) небезпечної ситуації та індивідуальних особливостей її інтерпретації [2]. Попереджаючи про можливу загрозу, тривога спонукає людину до активного пошуку й конкретизації шляхів її подолання.

Для позначення стійкої риси особистості, що проявляється у схильності до переживання тривоги в різних життєвих ситуаціях при відсутності об'єктивних причин, використовується термін «особистісна тривожність» – як властивість психіки, детермінована генетично, онтогенетично або ситуаційно [9]. У психологічній літературі тривожність подається як сигнал неадекватності структури діяльності суб'єкта по відношенню до ситуації, що зумовлюється труднощами об'єктивізації внутрішніх передумов відчуття безпеки і супроводжується усвідомленням власного безсилля й потенційної можливості втрати цілісності особистості [6]. Сучасний підхід до феномена тривожності ґрунтується на тому, що означену особистісну рису не можна розглядати виключно з точки зору її деструктивного впливу на розвиток особистості. Вживаються терміни «адаптивна тривожність» і «дезадаптивна тривожність», які розрізняються за критерієм відповідності почуття занепокоєння й хвилювання силі подразника, а також доречності переживання у певних умовах [8, с.223-224]. І, не зважаючи на те, що на рівні суб'єктивного відчуття тривога переживається як негативний стан, саме вона певною мірою виконує захисну функцію щодо психічного здоров'я особистості.

З точки зору системного підходу, прояви тривожності з'являються, якщо має місце зсув або порушення процесу розгортання життєвого циклу особистості, виступаючи в якості своєрідних засобів врівноваження розладнаної системи. Якщо розглядати тривожність як механізм регуляції, то у випадку «ліквідації» її проявів уся система тимчасово опиняється некеруваною, що, в свою чергу, породжує проблему не лише усунення тривожності, а й визначення «психологічної» ціни її зникнення.

Вивчення окремого випадку дитячого неврозу в комплексі з затримкою психічного розвитку дозволило нам зробити припущення, що невроз є періодичним явищем або, влучніше сказати, ситуативним.

Так, наприклад, ігрова мотивація дитини, манірність, кривляння, аутоеротизм та збідніння інтелектуальної діяльності, що проявляються у навчанні, можуть вказувати на певну затримку психічного розвитку. При дитячому неврозі спостерігаються такі ж самі симптоми. Але, навіть припускаючи, що йдеться про одне й те саме явище, слід враховувати те, що дитина з затримкою психічного розвитку буде поводити себе як невротична, оскільки її комплекси не даватимуть їй можливості вести себе інакше, пригнічуючи волю та обмежуючи самостійність. Невротична ж дитина буде проявляти симптоми затримки психічного розвитку, коли потрібно зробити вольове зусилля, особливо, якщо ця необхідність супроводжується очікуванням невдачі. Отже, затримка психічного розвитку є явищем відносно постійним у певному проміжку часу, а невроз – явище періодичне.

Є підстави припустити, що комплекс неврозу якісно проявляє себе саме в дитини з затримкою психічного розвитку. Разом із тим, зворотний зв'язок, коли через комплекс неврозу спостерігається затримка психічного розвитку, здається також достатньо правдоподібним. Спільною для обох випадків рисою є наявність певної форми депривації, тобто, збідніння соціального розвитку дитини як особистості, причина якої, скоріше за все, також соціальна.

У суспільстві все побудоване на взаємодії, залежності одних структур від інших, де вчинки, наприклад, молодших, залежать від настанов старших. Це говорить про те, що невроз проявляє себе як реакція на подразник. І немає значення чи цей подразник реальний (зовнішній), чи уявний (внутрішній). Проблема полягає в тому, що невротична реакція є аномальною. Вона проявляється у порушеннях сприйняття, афективної та вольової сфер, інтелекту, процесу мислення в цілому.

Пошуки відповідей на досліджуване питання спрямовують інтерес на аналіз власне «підґрунтя» неврозу. Адже якщо одні й ті самі поведінкові реакції стали, так би мовити, звичною відповіддю дитини на кризові (стресові) для неї ситуації, то можна говорити про індивідуальні риси характеру, які вже встигли закріпитися та поширити свій вплив на всю нервову систему. І якщо суто психічні процеси, які відбуваються у мозку дитини при провокуючих невротичну поведінку обставинах залишаються практично невловимі, то реакція вегетативної нервової системи з підлеглою їй мускулатурою тіла ніби «вимальовують» мімікою, жестами, позами, поведінкою індивідуальний атлас характеру особистості.

Поділяючи наукові погляди Є.М. Калюжної, спробуємо поставити питання з позиції доцільності акцентування інтересу не тільки на проявах тривожності, а й на потребі в її необхідності [5]. Що саме примушує людину звертатись до захисних механізмів і, не стільки змінювати поведінку, оскільки використовувати однотипні способи поведінки? Одна з таких суттєвих причин може критися у надмірній тривожності, якщо під нею розуміти неприємні переживання від очікування, наприклад, несприятливого розвитку якихось подій.

Підтримуючи думку про те, що тривожність пов'язана із ригідністю та м'язовою затислістю, відмовою від дії через блокування тілесних органів [10], ми приймаємо тезу, оскільки власні спостереження за невротичними дітьми підтверджують існування «тілесного блокування», наприклад, коли дитина ніби відключається від реальності та виглядає, мов бездиханна лялька.

Не викликає заперечень і теза про те, що особистісна тривожність виступає як результат конфлікту тенденцій або потреб, що агресивні імпульси різної ґенези утворюють головне джерело невротичної тривожності. Для тривожних, невротичних дітей частими є випадки невмотивованої агресії або неадекватної поведінки. Стосовно цього виведений фундаментальний принцип: «тривожність провокується тим, що ставить під сумнів специфічні захисні дії особистості, її індивідуальні невротичні нахили» [14].

Можна погодитись із цією позицією, адже в тій діяльності, яка, по суті, не потребує вольового зусилля та дисципліни, наприклад, ігровій, невротична дитина веде себе, як і всі інші діти, навіть проявляючи себе з кращого боку. Натомість, коли потрібно виконати конкретне завдання, сконцентрувати увагу, проявити терпіння – невротичний характер дає про себе знати.

Захищаючи думку щодо «періодичного» характеру невроту, ми керувалися тим, що якісно неврот проявляє себе саме в критичних для особистості моментах, якщо під критичними моментами розуміти деяку неспроможність досягти потрібної мети відомими (соціально обумовленими, гуманними) засобами.

І якщо ґрунтуватися на парадигмі індивідуальної психології про те, що «всі почуття та емоції мають психологічну мету» [11], то неврот проявляє себе, як «збитий приціл», який заважає особистості влучити у ціль, досягти реальної мети. Проте, мета все ж таки досягається, але ж у який спосіб? Так, наприклад, аби уникнути виконання якогось завдання учителя, учень може вдатися себе хворим, відпроситися в туалет або ж навіть поводитися неадекватно чи аморально, через що вчитель просто не захоче його зачіпати або буде змушений приділити надмірну увагу цій дитині.

Спостерігаючи за поведінкою невротичної дитини, можна помітити її часте занурення у світ фантазій. Щодо підліткової фантазії, маємо визначення, що «для позбавлення від надмірного психоемоційного напруження, підліток часто занурюється «у світ фантазій», у якому він розв'язує свої внутрішні конфлікти, задовольняє невідлені в життя потреби» [5]. Дитячі ж фантазії відрізняються від фантазій підлітків тим, що намагаються реалізуватися у діяльності, а не залишатися в уяві.

Фізичний закон збереження енергії, без сумніву, розповсюджується й на психічний апарат мислення. Подумки людина здатна спробувати пережити якийсь поведінковий акт, передбачити майбутній перебіг подій, змодельовати свою діяльність. По суті, фантазія завжди має обриси ідеалізованого світогляду.

Інакше кажучи, фантазії – це ідеалізована реальність. Перш за все, фантазер є творцем та одноосібним володарем своїх фантазій, а раз так, то він у них найсильніший, непереможний і безсмертний. Безсмертний тому, що при розвіюванні хвилиної фантазії, коли всі образи нібито помирають, фантазер залишається цілим та неушкодженим. Різниця між фантазером та, наприклад, сновидцем, полягає у тому, що фантазер є режисером свого «кіно», а сновидець бачить «кіно», зняте незаниманим режисером, або ж грає відведену йому роль.

Виходячи з цього, можна припустити, що, перебуваючи у стані тривожності (тобто при очікуванні чогось невизначеного або невдачі), фантазія, яка покликана для захисту, оволодіває і

керує дитиною настільки, що вона спонтанно реалізує фантазію в дійсності.

Це припущення дає можливість зрозуміти, звідки у дитини з'являється немотивована агресія та асоціальна поведінка. Але все ж таки це не дає підстави розглядати тривожність як причину неврозу. Якби не ситуація, що викликала сильну тривогу у дитини, її невротичні риси могли б і не проявитися. Це означає, що появи невротичних рис передували зовсім інші причини, а тривожність лише запускає захисні механізми. І фантазія – це один із механізмів захисту, можливість втекти від невдачі або покарання.

Якщо тривожність не є «зерном» неврозу, то у поле уваги попадають захисні механізми. У сучасному цивілізованому суспільстві явище неврозу та механізми захисту є інструментами, набутими і «відпрацьованими» у ході соціалізації особистості. І агресія, і жорстокість однієї людини по відношенню до іншої – явища соціальні [13].

Фантазія або уява притаманна лише людині. Отже фантазія, коли вона виступає у ролі механізму захисту, користується набутими образами, словами, поняттями. Як наслідок, асоціальна поведінка невротичної дитини в ситуації, яка викликала у неї сильну тривогу, може бути спровокована чи диктована фантазією, яка апріорі є спотвореним баченням ідеального світу. А картина світу починає формуватися ще з першого емоційного зв'язку немовляти з матір'ю та має назву ідентифікації [12].

У контексті зазначеного, є підстави висунути ідею про те, що фантазія для дитини не лише замінює реальність, вона сама стає реальністю. Реальність ця ідеалізована, а значить, є значимою для дитини, ймовірно, вона може стати предметом дослідження, оскільки є єдино доступною.

Життя у фантазії подібно до сну. Але сном людина не управляє, а от фантазія – це певним чином вольовий процес. Але при дитячому неврозі виходить так, що фантазія оволодіває свідомістю настільки, що реальність підмінюється надреальністю, як уві сні, від чого малолітній фантазер перестає усвідомлювати свої вчинки. Звідси неможливість дитини пояснити, чому вона вчинила той чи інший соціально неприйнятний або, навіть, деструктивний вчинок.

Відомий науковець та фантаст Айзек Азімов тонко розумів психологію свого читача та його потреби у фантазіях. У багатьох його творах присутні психологи, які намагаються розгадати ідею та секрет людської (і не лише) поведінки.

У творі «Потворний хлопчик» [1] йдеться про те, як науковцям вдалося «викрасти» з минулого та перенести у сучасність хлопчика неандертальця. Для нього винайняли няню, яка досить відповідально підійшла до його виховання та соціалізації. Хлопчику дали ім'я Тіммі. Хоча він і був неприємної зовнішності, проте, проявляв неабиякий інтерес до всього нового, швидко вивчився говорити та читати книжки. Зовнішній світ вабив його, але йому не судилося вийти за межі своєї секції. До Тіммі була прикута увага журналістів, науковців (фізіологів, психологів), які постійно проводили над ним дослідження, втомлювали та лякали його, чим викликали у нього асоціальну поведінку. Та коли загроз ніяких не було, він поводив себе виховано та просив у няні все нові та нові фільми і книги про світ, який не міг бачити на власні очі.

Для спілкування до нього приводили сучасного хлопчика Джеррі, який бачив у «прибульці» потвору та дикуна та боявся його, через що хлопчачої дружби у них не вийшло. Одного разу, коли хлопчиків залишили самих, Джеррі назвав Тіммі мавпеням та несправжнім хлопцем. Не стерпівши образи, Тіммі вкусив кривдника, повівшись як мавпеня.

Разом із автором ми навмисне упускаємо той факт, що Тіммі є неандертальцем, майже дикуном. Але у соціальних, себто цивілізованих стосунках, яких він навчався фактично з культурною дитиною, такої кульмінації подій могло б і не трапитися, якщо б не провокації та постійні натяки на те, що він є дикуном і недолюдком. Намагаючись стати нормальною людиною, виховуючись на цінностях людської культури з книг та фільмів, окутаний майже материнською опікою няні; будучи порядною особистістю, але з «потворним» лицем, він викликав у сучасного хлопчика Джеррі, з лицем «красивим», ворожі та ненависні почуття.

Такою простою ілюстрацією автор показує, що не фізіологія чи гени, а саме суб'єктивне бачення навколишнього світу з усіма соціокультурними зв'язками обумовлює почуття в людських стосунках. Расові, кастові, релігійні розбіжності теж нерідко стають причинами, через які люди починають кроваві ворожнечі. Повертаючись до наведеного прикладу, можна припустити, що асоціальна поведінка невротичної дитини виникла через нерозуміння її душі, її бачення світу, її фантазії.

Досить часто уява породжує ідеї, до яких одні ставляться байдуже, для інших же власні ідеї стають надцінними. І якщо доросла людина уміло приховує свої фантазії, навіть подавляє їх

та не дає їм можливості реалізуватися, якщо розуміє, що за них осудять чи покарають, то дитині це зробити вкрай важко. Хоча відомі випадки, коли, реалізувавши свої «жахливі» фантазії, одна людина спотворювала долі цілих народів. Але дитина, яка не має влади впливати на долі багатьох людей, а скоріше сама залежить від дорослих, раз розкривши свою фантазію та зустрівши осуд, вимушена якимось захищатись.

Захищаючись, або точніше кажучи, захищаючи свій внутрішній світ, дитина шкодить більше собі, ніж дорослим. Невроз – це ніби стіна, яка росте між індивідом та світом, спричиняючи повільність, розсіяність, помилки у поведінці та незавершеність початих справ. Внаслідок, так би мовити, «короткозорості», невротична дитина намагається компенсувати свою ваду передбаченням чи скоріше вгадуванням думок та дій інших людей.

Звичайно ж, вгадувати думки – задача з нелегких, та дитині здається, що в неї це чудово виходить. Внаслідок цього порушується комунікативний зв'язок із оточуючими. Втеча у фантазії теж не приносить повного захисту і задоволення. Тож можна припустити, що невротична поведінка у розмаїтті її проявів об'єднана єдиною «метою» – не дозволити дитині страждати, допомогти не відчувати біль, можливо, вже пережиту в минулому.

У чому ж полягає дилема дитячого неврозу? Занурена у власний світ уяви, дитина часто не встигає слідкувати за подіями зовні. Вона зайнята обдумуванням власного плану дій. Оточуючі люди роблять їй зауваження, намагаючись повернути з «небес на землю». Замріяна, вона ніби й не чує. Виникає таке собі замкнене коло: дитина дратує такою своєю поведінкою дорослих, а для дитини, зануреної у власні думки, зауваження інших є подразником, якого вона хотіла б не чути. Спроби ж підкорити процеси уваги і мислення невротичної дитини ще більше підсилюють дію її захисних механізмів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи, зазначимо, що вирішення цієї дилеми бачиться у декілька способів або етапів. Перший з них полягає у тому, що потрібно усунути або зменшити зовнішні чинники, які змушують дитину ховатися у власному ілюзорному світі. Другий – у коригуванні уявного світу дитини.

У будь-якому випадку, невичерпний дослідницький інтерес психологів до проблем тривожності та невротизації особистості, особливо, дитини, переконливо свідчить про те, що не всі можливі шляхи їх розв'язання опрацьовано.

Список використаних джерел

1. Азімов А. Кінець Вічності: [вибр. твори // Тревожность у детей / В.М. Астапов. – СПб. : Питер, 2004. – 224 с.
2. Выготский Л.С. Трудное детство. Собр. соч.: в 6 т. / Л.С. Выготский. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 3. – 304 с.
3. Калюжна Є.М. Місце і значення тривожності в «екології» психічного ландшафту особистості / Є.М. Калюжна // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: зб. наук. праць. – К., 2005. – №7 (31). – С.65–70.
4. Корольчук М.С. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я / М.С. Корольчук. – К.: Фірма «ІНКОС», 2002. – 272 с.
5. Микляева А.В. Школьная тревожность: Диагностика, коррекция, развитие / А.В. Микляева, П.В. Румянцева. – СПб.: Речь, 2004. – 248 с.
6. Омельченко Я.М. Особливості емоційного, когнітивного та поведінкового компонентів тривожних станів у молодших школярів / Я.М. Омельченко // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2004. – Т. VI, вип. 8. – С. 222–233.
7. Прихожан А.М. Формы и маски тревожности. Влияние тревожности на деятельность и развитие личности / А.М. Прихожан // Тревога и тревожность / ред. А.М. Астапов. – СПб., 2001. – С. 143–156.
8. Райх В. Функция оргазма / В. Райх. – СПб. : Изд-во «Университетская книга», 1997. – 304 с.
9. Сидоренко Е.В. Терапия и тренинг по Альфреду Адлеру / Е.В. Сидоренко. – СПб. : ООО Изд-во «Речь», 2000. – 352 с.
10. Фрейд З. Я и Оно: сочинения / З. Фрейд. – М.: Изд-во Эксмо; Харьков: Изд-во Фолио, 2006. – 864 с.
11. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности // Собрание сочинений: в 3 т. / К. Хорни. – М. : Смысл, 1997. – Т. 1: Психология женщины; Невротическая личность нашего времени. – С. 298–312.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Azimov A. Kinec' Vichnosti: [vybr. tvory] / A. Azimov. – K. : Dnipro, 1990. – 767 s.

2. Astapov V.M. Trevozhnost' u detej / V.M. Astapov. – SPb. : Piter, 2004. – 224 s.
3. Vygotskij L.S. Trudnoe detstvo. Sobr. soch.: v 6 t. / L.S. Vygotskij. – M. : Pedagogika, 1983. – T. 3. – 304 s.
4. Dol'to F. Rebenok zerkala: [per. s fr.] / F. Dol'to, Zh. Naz'o; [per. s fr. N.I. Chelyshevoj]. – M. : PER SJe, 2004. – 96 s.
5. Kaljuzhna Je.M. Misce i znachennja tryvozhnosti v «ekologii» psyhichnogo landshaftu osobystosti / Je.M. Kaljuzhna // Naukovyj chasopys NPU im. M.P. Dragomanova. Serija 12. Psyhologichni nauky: zb. nauk. prac'. – K., 2005. – №7 (31). – S.65–70.
6. Korol'chuk M.S. Psyhologichne zabezpechennja psyhichnogo i fizychnogo zdorov'ja / M.S. Korol'chuk. – K.: Firma «INKOS», 2002. – 272 s.
7. Mikljaeva A.V. Shkol'naja trevozhnost': Diagnostika, korrekciya, razvitie / A.V. Mikljaeva, P.V. Rumjanceva. – SPb.: Rech', 2004. – 248 s.
8. Omel'chenko Ja.M. Osoblyvosti emocijnogo, kognityvnogo ta povedinkovogo komponentiv tryvozhnyh staniv u molodshyh shkoljariv / Ja.M. Omel'chenko // Problemy zagal'noi' ta pedagogichnoi' psyhologii': zb. nauk. prac' Instytutu psyhologii' im. G.S. Kostjuka APN Ukrai'ny / za red. S.D. Maksymenka. – K., 2004. – T.VI, vyp. 8. – S. 222–233.
9. Prihozhan A.M. Formy i maski trevozhnosti. Vlijanie trevozhnosti na dejatel'nost' i razvitie lichnosti / A.M. Prihozhan // Trevoga i trevozhnost' / red. A.M. Astapov. – SPb., 2001. – S. 143–156.
10. Rajh V. Funkciya orgazma / V. Rajh. – SPb. : Izd-vo «Universitetskaja kniga», 1997. – 304 s.
11. Sidorenko E.V. Terapiya i trening po Al'fredu Adleru / E.V. Sidorenko. – SPb. : OOO Izd-vo «Rech'», 2000. – 352 s.
12. Frejd Z. Ja i Ono: sochinenija / Z. Frejd. – M.: Izd-vo Jeksmo; Har'kov: Izd-vo Folio, 2006. – 864 s.
13. Fromm Je. Anatomija chelovecheskoj destruktivnosti: [per. s nem.] / Je. Fromm; [per. s nem. Je. Teljatnikovoj]. – M. : AST : AST MOSVA, 2006. – 635 s.
14. Horni K. Sbranie sochinenij: v 3 t. / K. Horni. – M. : Smysl, 1997. – T. 1: Psihologija zhenshhiny; Nevroticheskaja lichnost' nashego vremeni. – S. 298–312.

N.F. Shevchenko. Anxiety as a factor of children's neurosis: theoretical justification. The article substantiates the role and place of personal

anxiety in the occurrence of children's neurosis. It has been noted that modern high-tech society changes the characteristics of anxiety and neurosis. Contents meaning of anxiety has been analyzed. The importance of the anxiety presented by scientists of psychoanalytic trends and modern researchers of this problem has been revealed. The notions of anxiety as emotional state and as a trait of a personality have been distinguished. Generalized factual material obtained during the psychological analysis of a separate case of child neurosis has been presented. The author presents his own view of the phenomenon of anxiety, based on personal observations. It is suggested that neurosis is a recurring phenomenon and manifests itself as a reaction to a stimulus. The influence of anxiety on the child's behavior has been explained. It is showed how a state of anxiety activates defensive psychological mechanisms. The differences between children's and adolescents' anxiety has been illustrated. Children's imaginations have been considered as a defense mechanism in the process of socialization. The specificity of children's fantasy is that it is an idealized reality. This feature of the children's fantasy that serves as a psychological defense, explains the emergence of unmotivated aggression and antisocial behavior of the children. It is explained that escape into the fantasy does not bring the child full protection and pleasure. It has been suggested that neurotic behavior does not allow the child to suffer and helps not to feel emotional pain. Specific features of anxiety and neurotic behavior of a child have been identified. An example of literature illustrates how the child's subjective vision of the world creates his anxious feelings and causes antisocial behavior. The author considers that the solution to the dilemma of childhood neuroses is the elimination or reduction of external factors and correction of the imaginary world of the child.

Key words: antisocial behavior, infantile neurosis, childhood fantasy, and protection mechanisms, neurotic behavior, anxiety.

Received July 03, 2015

Revised August 19, 2015

Accepted September 22, 2015